

wens duidelijk geworden dat vele intellectuelen in de DDR juist niet in staat geweest zijn hun discours, hun ideologie en hun taal uit te zuiveren. Het Ulbricht-en-Honecker-stalinisme had altijd gedaan alsof de 'eerste arbeiders- en boerenstaat op Duitse bodem' zich in één klap van het duistere verleden had bevrijd, maar precies door deze illusie te cultiveren bleef de akelige Pruisische zelfingenomenheid in de geesten voortwoekeren. We moeten maar denken aan het medeplichtige zwijgen - als de waarheid al niet helemaal omgedraaid werd - van een Anna Seghers, voorzitter van de DDR-schrijversbond, en een Stephan Hermlin, die alleen van zich liet horen om Ulbricht, bij de bouw van de Muur, intellectuele rugdekking te geven. Bertolt Brecht, samen met enkelen uit zijn omgeving, was misschien de enige (in de DDR) die dit gewetensonderzoek-van-de-taal heeft uitgevoerd, na zijn dood in 1956 was er geen onafhankelijke geest meer veilig.

Gevecht met de taal

Westduitse intellectuelen, die wel bereid waren de morele schuld van het Duitse volk onder ogen te zien, hebben zonder ophouden gebeukt tegen elke poging tot zelfrechtvaardiging of ressentiment, onder Adenauer en onder Kohl. Zij hebben voortdurend hun politieke aanwezigheid 'geësthetiseerd', maar niet in de zin van Syberberg - die Grass smalend verwijt dat hij van een dwerg de grootste held uit de naoorlogse Duitse literatuur heeft gemaakt. Ze hebben bewust geen nieuwe mythologische helden gecreëerd, ze hebben zich niet laten verleiden om de Duitse taal te herleiden tot een instrument van valse onschuld. De taal is geen instrument, en de Duitse taal kon dus ook niet onschuldig zijn: het cynisme over de naoorlogse supermarktcultuur dat Syberberg zo toejuicht bij Thomas Bernhard, is een verschrikkelijk hard gevecht met de taal, een pijnlijke vaststelling dat je als schrijver gedwongen bent om steeds tot dezelfde woorden terug te keren, woorden die harder zijn dan diamant en daarom elke wond weer opensnijden. De 'Wirtschaftswerte' van Joseph Beuys, zijn collectie bedorven eetwaren op een roestig rek, dat hoeft geen tegenbeeld te zijn voor de verloren gegane tijd waarin mensen de natuur dankten voor de overvloedige oogst, het is ook een zichzelf vervullend beeld van ver-

gankelijkheid, van de tijd die invreest op een verleden, dat, men naarmate het uit het zicht verdwijnt, steeds weer dreigt te idealiseren. In Beuys' werk zit ook dat zoeken naar een nieuwe (beeld)taal, een nieuwe plasticiteit om fundamenteel gewijzigde verhoudingen, om ondenkbare trauma's in te verwerken.

Verbod tot poëzie

Het door Theodor Adorno en Paul Celan schijnbaar onverbiddelijk geformuleerde verbod om nog poëzie te bedrijven, is in die context ook beter te begrijpen: als poëzie ('poiesis') het vormgeven van de wereld betekent, een wereld waarin verbeelding en werkelijkheid elkaar uitdagen, elkaar hinderen, hoe is het dan mogelijk om onschuld of idealisme onder woorden te brengen, als zowel de verbeelding als de werkelijkheid zolang en vooral zo grondig verpest zijn, als de bevrijding-in-de-taal die door de klassieke Duitse kunst zo intens beleefd is ('Gedankenfreiheit') geleid heeft tot een verworping van diezelfde taal in de vorm van een ideologisch folter- en executieinstrument. Niet de naoorlogse generatie heeft de vader en het 'Vaterland' vermoord, zoals Syberberg beweert, maar het nationaal-socialistisch geweld, hun daden en hun woorden. Poëzie is, zoals Hölderlin het ooit formuleerde, de rouw bij het 'untergehende Vaterland', bij het einde van de onschuld. Dit vaderland bestond niet meer voor de Duitsers; Stephan Heym zei terecht dat het al verdwenen was sinds 1933, maar de taal was blijven voortwoekeren als een giftige zwam. Vooroorlogse Duitse kinderen kenden allemaal het fel-patriottische gedicht van Ernst Moritz Arndt 'Was ist des Deutschen Vaterland?' - na deze zin volgde een opsomming van Duitse provincies, in zeer ruime zin, van de Elzas tot Vilnius, van Holstein tot Steiermark, en het land bleef altijd te klein voor de echte Duitser.

Na de oorlog is deze vraag terecht blijven voortleven, maar met een heel andere lading, het werd een existentieel probleem, het kon geen puur geografische of nationalistische kwestie meer zijn. Ook waar het de vorm aanneemt van een confrontatie met de 'landelijke cultuur' - opnieuw een vergetelheid van Syberberg - zoals in Peter Handkes *Langsame Heimkehr* of Christa Wolfs *Sommerstück*. Met dat existentiële probleem, met deze her-

definitie van het besmette begrip 'Vaterland', hebben velen zich bezighouden - ook en vooral rekening houdend met de historische gebeurtenissen waarvan Syberberg beweert dat ze verdrongen zijn, zoals de verdrijving van miljoenen uit de Duitse 'Reichsmark', de geografische vernietiging van Pruisen en de verdwijning van de joden uit de Duitse cultuur.

Het is enkel tegen deze achtergrond dat Grass zijn begrip 'cultuurnatie' heeft geformuleerd waarin de noties 'bodem/grond' en 'natie' van elkaar losgekoppeld werden, een - tevergeefs geformuleerd - alternatief voor het louter politiek-economische project van de 'kanselier van de eenheid'. Grass sprak over een Duitse eenheid die ontstaat vanuit de kritische reflectie op het verleden, op de relatieve historische waarde van het - Pruisisch en ander - culturele erfgoed. Maar deze utopie is achterhaald of verkeerd begrepen: een staatsbegrafenis op Sans Souci voor 'der alte Fritz' is niet direct de meest integere manier om het verleden te herdenken. Een pleidooi voor de eenvoud van symbolen en rituelen kan geen debat vervangen, net zomin als de harde valuta van de overhaaste 'Währungsunion' enige intellectuele overtuigingskracht bezitten.

Eenwording van Pruisen

Nog twee opmerkingen, als afsluitend commentaar bij Syberbergs 'Blut- und-Boden-denken' - het verdient dit 'schandelijke' etiket, omdat de vlag perfect de lading denkt: de identificatie van '(Volks)Geist' met 'Grund' of 'Wurzeln' (het statische principe) en de historische vooruitgang door middel van strijd ('Krieg', het dynamische principe).

Het is merkwaardig, om na twee hoofdstukken doemdenken, plots te lezen dat de Duitse eenwording tegelijk het herstel van Pruisen betekent en dus van de 'Geist' die de Duitse kunst weer tot leven zal wekken - het lijkt Frankenstein wel. Opnieuw beperkt Syberberg zich tot een analyse van de symbolen: de val van de Muur, de puffende Trabantjes aan de inter-Duitse grenzen, enz. Een onderzoek naar de vraag hoe deze generatie - nog los van de internationale context: zonder Gorbatsjov was er toch nooit iets veranderd, dat geeft ook Syberberg toe - plots wel moet en mobiliserend vermogen ontwikkelde om de gerontocraten van Wandlitz weg te jagen, dat